

DR. ENTZ GÉZA – DR. KULCSÁR LÁSZLÓ

**Modernizáció Kelet-Közép-Európában:
az észak-erdélyi autópálya gazdasági, társadalmi, kulturális és környezeti hatásai
(Beszámoló egy nemzetközi regionális kutatási projekt indulásáról és terveiről)**

Az előzmények

2005. június 21–22-én Kolozsvárott romániai, magyar és amerikai résztvevők vitatták meg az észak-erdélyi autópálya lehetséges gazdasági, társadalmi és környezeti hatásait, és hivatalosan is bejelentették az e hatásokat feltérképező-elemző interdiszciplináris, egy évtizedet átfogó kutatási projekt elindítását. A kutatás indítását több mint fél éves előkészítő munka előzte meg, amelyet Entz Géza (projekt-ötletadó) és Kulcsár László irányított. A nemzetközi együttműködés az Erdélyi Magyar Tudományegyetem bázisán bontakozott ki Tonk Márton irányításával.

A kolozsvári workshop

A workshop Kató Béla (a Sapientia Alapítvány elnöke), Szilágyi Pál (az EMTE rektora) és Entz Géza programigazgató köszöntőivel kezdődött. A köszöntőket követő plenáris ülésen Borbély László miniszter előadása hangzott el, amelyben az észak-erdélyi autópálya jelentőségét elemezte, majd az autópályát építő amerikai Bechtel cég képviselője méltatta a tanácskozást.

A plenáris ülésen ezek után a következő előadások hangzottak el: A kutatási projekt felépítése, jelentősége, feladatai (Entz Géza, Pro Professione Alapítvány); A társadalmi hatások értékelésének módszerei különös tekintettel az autópálya építésére (David L. Brown, Cornell egyetem, USA); Biodiverzitás és Ethnodiverzitás az Erdélyi Medencében és környezetében (Szabó T. Attila, Veszprémi Egyetem); A modernizáció koncepciója (Kulcsár László, Szent István Egyetem); Komplex környezeti, történeti és geoarcheológiai kutatási tapasztalatok Magyarországon (Gulyás Sándor és Sümegi Pál, Szegedi Egyetem).

A plenáris ülést követően a résztvevők öt munkacsoportban folytatták munkájukat. A második nap Entz Géza projektvezető összegezte a workshop eredményeit, és az angol nyelvű konferencia a zárónyilatkozat elfogadásával zárult.

A projekt indoklása

A nagyléptékű kutatási projekt megindítását a vizsgálandó európai régió különleges sajátosságai, Romániának az 1990-es évtizedben bekövetkezett, az európai integráció és a NATO irányába történt nagy jelentőségű stratégiaváltása, az ezzel összefüggésben megindult erőteljes gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatok indokolják. Az alábbiakban csupán néhány ezzel kapcsolatos szempontra hívjuk fel a figyelmet.

- Erdély a nyugati keresztény kultúra és civilizáció keleti határ régiója, egyszersmind a nyugati és keleti keresztény kultúra sok évszázados együttélésének és egymásra hatásának területe, amely tehát civilizációkat egyszerre választ el és köt össze.
- A 21. század fordulóján gyökeresen új fejlődési pályára lépő Románia egészét a kommunista típusú industrializáció és társadalompolitika kiterjedt „rommezőin” túl, a regionálisan is sajátos karakterű, többszörösen elakadt modernizáció, a tradicionális és a modern társadalom jelenségeinek egymás mellett élése és együttélése jellemzi, a hagyományos társadalom még mindig meglévő túlsúlya mellett.
- Erdélyben az elmaradottság és a gyengén fejlettség jelenségei mellett gazdag és sokszínű kulturális és rendkívül változatos természeti örökséggel találkozunk, amelyben a politikailag motivált erőltetett iparosítás által roncsolt városok és régiók látványát jelentős területeken a preindusztriális kor vonásait őrző, egyelőre gazdaságilag nagyrészt kétes jövő elé néző települések és táji együttesek váltják.

- Románia előtt – amióta, most már csaknem egy évtizede, egyértelműen elkezdte magát a NATO és az Európai Unióba történő integráció mellett – feltehetően olyan hosszú távú modernizációs korszak perspektívái nyíltak meg, amelyben mélyreható, a gazdasági és társadalmi szerkezet egészét érintő, szokatlanul gyors, és a helyi vonatkozásokon messze túlmutató jelentőségű, tanulságokat hordozó változásokkal lehet számolni.
- A Romániában várható nagyszabású és értelemszerűen konfliktusokat is indukáló változások irányát és nagyságrendjét a belátható időben a belső adottságok mellett nagymértékben befolyásolni fogja az Európai Unió követelmény- és normarendszere, illetve az uniónak a fő vonalakat illetően jól kiszámítható és jelentős pénzforrásokkal alátámasztott fejlesztési politikája.
- A várható változások szempontjából fontos vonása az autópálya-projektnek, hogy az útvonal meglehetősen sűrűn lakott, és etnikailag változatos régiót szel át. Az észak-erdélyi autópálya jellemzően vegyes magyar–román, illetve román–magyar térségeken vezet keresztül, és befejező szakaszában az Erdély keleti felében lévő székely-magyar etnikai tömb szélét érinti.

Az elméleti keret

Az interdiszciplináris projektek természetének megfelelően ebben az esetben is szükséges volt egy olyan elméleti keret megalkotása, amely összefogja a különböző tudományterületekről érkező elképzeléseket. Ezt a projektben részt vevők – elfogadva Kulcsár László javaslatát – a modernizáció kategóriájában találták meg.

A modernizáció fogalmával és a fogalom használatával kapcsolatban ma is sok a bizonytalanság. Alapvetően pozitív értéktartalommal bír a közgazdasági, a szociológiai, de legfőképpen a politikai retorikában, pedig az elmúlt évtizedekben sok vita folyt a fogalom közgazdasági és szociológiai értelmezéséről, nemkülönböztetve politikai jelentéséről, értéktartalmáról. A modernizáció fogalmával szemben megnyilvánult bizalmatlanságnak volt némi alapja. Sok esetben leegyszerűsített és hibás módon a nyugati társadalomfejlődés követésének modelljét látták benne (amerikanizáció, weszternizáció), s ennek időről időre felerősödő ideológiai ellentábor (korábban a „szocializmus”, napjainkban az iszlám egyes irányzatai) komoly vitákat, mozgalmakat hívott életre.

A modernizáció fogalma szoros kapcsolatban van a centrum – periféria elméletekkel, amennyiben a modernizációs utat elsősorban a periféria társadalmához kapcsolja, míg a centrumtársadalom és -gazdaság fejlődésére az úgynevezett organikus (*elsődleges*, *szerves*) utat tartja jellemzőnek.

A modernizáció tehát úgynevezett *másodlagos* társadalomfejlődési út. Olyan országokban látható, ahol *a társadalom saját erejéből nem tudja a változtatásokat végrehajtani*. A modernizáció alapvető céljának eléréséhez, ami nem más, mint a centrum mintáinak követése, külső segítségre van szüksége. A kívülről érkező segítségnek azonban partnerekre kell találnia belül is, méghozzá gazdaságilag és társadalmilag potens partnerekre. Ez a legtöbb esetben az úgynevezett „reform-élite” jelenti, amelynek a jog és a politikai intézmények segítségével megvan az a képessége, hogy a kívülről jövő segítséget kamatoztassa. Ez az elit az alulról történő szerveződés híján erősen támaszkodik az államra, a politikára és a jogra. A jog túlsúlyos szerepét szinte minden modernizációkutató kiemeli. A reformok hatékonyságát azonban igen nehéz előre megítélni, s a változások gyorsaságáról sem lehet könnyen véleményt alkotni. A kelet-közép-európai társadalmak modernizációs útjai Bulgáriától Lengyelországig ugyanezeket a vonásokat viselik magukon. Természetesen a helyi történelmi, kulturális sajátosságok árnyalják a képet, különösen a római jog által nem érintett keleti társadalmakban, de az alapvető összefüggések ugyanazok.¹

A centrumnak természetesen érdeke a periféria „modernizálása”. Lásd például az angolok szerepét Indiában, az USA szerepét Közép-Keleten, az EU szerepét Kelet-Közép-Európában. A periféria modernizálásának biztonsági, gazdasági és stratégiai okai vannak mindamellett, hogy a periféria is hasznot remél a modernizáció sikerétől.

A modernizáció kutatói nemcsak makro- vagy mezoszinten elemzik a modernizációs folyamatok alakulását, mint például a társadalmi struktúra változásait, a népesedési és migrációs folyamatokat, a gazdaság szerkezetváltozásait, értéktermelő képességét, versenyképességét, hanem mikroszinten is. A mikroszintű megközelítés két fő területet fog át: egyrészt az innovációk adaptációjának szociológiai, antropológiai (sőt pszichológiai)

¹ A naív romantikus társadalomfejlődés-felfogásnak orosz gondolkodói (Herzen, Csernyisevszkij) szerint a Nyugatot sújtó három csapás a következő: a római jogrend, a katolicizmus és a polgárság.

körülményeit, másrészt a kisebb (tradicionális) közösségek értékrendjének, életmódjának, magatartásának változásait.

Az innováció terjedésének hatalmas közgazdasági és szociológiai irodalma van, bár az innováció fogalma e két tudomány megközelítésében eltérő. A szociológiai megközelítés tágabb szemléletű, minden új gondolat, termék, szolgáltatás, intézmény innováció lehet az adott környezetben.

Sajátos, de igen gondolatébresztő megközelítést nyújt az innováció terjedésének földrajzi megközelítése. A modernizáció folyamatainak földrajzi metszete jelentős segítséget ad a folyamatok megértéséhez. A földrajzi megközelítés módszertana az ötvenes évek óta igen nagy mértékben fejlődött, együtt a GIS vagy a szimuláció technikájával.

A közösségek értékrendjének, életmódjának változása, a szocializációs intézmények átalakulása, a kulturális intézmények funkcióváltozásai mind a modernizáció mikroszintű megközelítéséhez állnak közel, bár az is igaz, hogy sokszor nehéz elválasztó vonalat találni a mikro- és a mezoszint között, de nem is mindig szükséges.

A modernizáció mikroszintű megközelítése tehát arra keresi a választ, hogy a centrum mintái hogyan szűrődnek le a társadalom mikroszintjére, és hogyan történik adaptációjuk, továbbá mi történik e mintákkal az adaptációs folyamatban. A mikroszintű megközelítés is kutatja tovább a közösségekbe bekerült innováció, modernizációs minta társadalmi és gazdasági következményeit.

Az észak-erdélyi autópálya hatásai sok vonatkozásban felerősítik, máskor elindítják azt a folyamatot, amelyet társadalmi és gazdasági modernizációnak szokás nevezni. Az egyik legérdekesebb, de egyben legkritikusabb kérdés az, hogy miként érinti és formálja át ez a modernizáció a természeti, kulturális és épített örökség értékeit és funkcióit, a tradicionális társadalomszerkezeteket, az érintett csoportok gazdasági stratégiáit. Nem kevésbé érdekes azonban az sem, hogy ebben a tradicionális társadalomszerkezetben és „szocialista” gondolkodásmódban milyen átalakuláson mennek át a modernizációs minták és az alapjukat képező értékek.

A modernizáció társadalmi hatásainak elemzése és értékelése mint módszer (social impact assessment) makro- és mikroszinten is értelmezhető. Ismertebbek azok a kutatások, amelyek egy konkrét fejlesztés, beruházás társadalmi hatásait elemzik, de gyakran találkozunk a fejlesztések környezeti hatásvizsgálataival is. Egy társadalom modernizálódását számos tényező jelenlétével mérhetjük. Vannak olyan változások, amelyek szinte azonnal jelentkeznek, különösen egy innováció, egy intézmény adaptálásakor, más változások csak hosszabb távon válnak érzékelhetővé. A módszertan adaptálása, kidolgozása a kutatás fontos feladata.

Könyvtármnyi irodalom található a modernizáció fejlődő országokban tapasztalt sajátosságairól, ellentmondásairól. Nagyon kevés azonban az olyan munkák, kutatások száma, amelyek a volt szocialista országokban vizsgálják ezeket a kérdéseket. Véleményünk szerint ebben a régióban a modernizáció sajátos változatával találkozunk, ahol az aktuális centrum (USA, EU) mintáinak adaptálására irányuló erőfeszítések sikereit nemcsak a történelmi és kulturális gyökerek nehezítik, de a célkövetést minduntalan eltéríti, elcsúsztatja a közel félévszázados zsákutcás kiterő végigjárása közben fizikai és szellemi, kulturális valóságunkra rápatadt marandó sár is.

A kutatás terepe és témái

Románia igen érdekes és tanulságos terepe a modernizációkutatásnak Kelet-Közép-Európában. Közeli csatlakozása az Európai Unióhoz, valamint ellentmondásaitól sem mentes társadalmi és gazdasági törekvései, nemkülönben igen jelentős területi egyenlőtlenségei jó terepet kínálnak a feltáró- és elemzőmunkának.

Tudomásunk szerint még nem végeztek átfogó elméleti és módszertani megközelítésre épülő modernizációkutatást Kelet-Közép-Európában, amelynek során megvizsgálták volna a tradicionális társadalmi, kulturális intézmények, a kulturális és természeti örökség fennmaradásának, átalakulásának vagy eltűnésének okait, de nem elemezték magának a társadalmi szerkezetnek, életmódnak és értékrendszernek az átalakulását sem. Természetesen a kutatás nem állhat meg az országhatárnál. A modernizációs jelenségek gazdasági, kulturális és szociológiai értelemben nehezen érthetők a kapcsolódó térségekben zajló folyamatok nélkül.

Az észak-erdélyi autópálya² kelet-magyarországi kapcsolódása (Berettyóújfalui térségében) a térség gazdasági pozícióját is jelentősen módosíthatja. Olyan csomópont alakulhat ki, amely az északról, északnyugatról és

² Az autópálya nyomvonala ismert, az építés megkezdődött. A fontosabb érintett erdélyi térségek a következők: Nagyvárad, Zilah, Kolozsvár, Torda, Marosvásárhely, Segesvár, Brassó.

délnyugatról érkező közlekedési útvonalak találkozásánál és kelet felé történő elindulásánál található. Az észak-erdélyi autópálya tehát egész Európa szempontjából stratégiaileg is lényeges tényezővé válhat, ami felgyorsíthatja a nyugati minták és következményeik megjelenését.

A kolozsvári workshop tapasztalatai alapján a következő munkacsoportok alakultak (zárójelben a munkacsoport-vezetők nevei).

- Gazdaság- és településföldrajz (Benedek József, Kolozsvár)
- Társadalomnéprajz és antropológia (Pozsony Ferenc, Kolozsvár)
- Természeti és táji örökség (Tardy János, Budapest)
- Épített örökség (Kovács András és Entz Géza, Kolozsvár és Budapest)
- Környezettudomány (Mócsy Ildikó, Kolozsvár)
- Politológia (Bakk Miklós, Kolozsvár)
- Demográfia – szociológia (Kulcsár László, Gödöllő)

A munkacsoportok általában 5–7 tagból állnak, romániai, magyar és amerikai kutatókból³. A csatlakozás nyitott, a csatlakozni kívánók a profiljukhoz közel álló munkacsoport vezetőivel vehetik fel a kapcsolatot.

A közeljövő feladatai és a kutatás perspektívái

A projekt résztvevői a kolozsvári workshopon meghatározták a munkálatok ütemezését, majd a szeptemberi és októberi találkozókra pontosították azt. A két legfontosabb feladat 2006-ban a következő:

- Egy tanulmánykötet megjelentetése angol nyelven (román és magyar kivonattal), amelyben a munkacsoportok kutatói saját tudományterületük tapasztalatait foglalják össze, és a témával kapcsolatos kutatási elképzeléseiket tárják a szakmai közönség elé. A tanulmánykötet foglalkozik a modernizáció elméleti és módszertani problémáival, a kutatott térség történet-szociológiai és demográfiai folyamataival, a „social impact assessment” elméleti és módszertani szakirodalmának értékelésével.
- A munkacsoportok felkészülnek a kutatómunkára, próbavizsgálatokat végeznek, módszereket tesztelnek.

2006 második felétől indulnak az empirikus vizsgálatok, amelyek eredményeiről rendszeresen értesül a szakmai közönség, folyóiratokban, konferenciákon stb.

A kutatók szándéka szerint az észak-erdélyi autópálya gazdasági, társadalmi, kulturális, környezeti hatásait vizsgáló és elemző projekt egyfajta mintát is kíván adni, amely más térségekben is alkalmazható megközelítéseket, módszereket tartalmaz. Voltaképpen tehát hosszú távra tervezett empirikus kutatások alapján, egy sajátos, a kelet-közép-európai összefüggésekbe, ezen belül a romániai peremfeltételekbe illeszkedő erdélyi modernizációs modell megalkotására tesz kísérletet a most meginduló kutatás. Ezzel reményeink szerint hozzájárulhatunk a modernizációról különféle tudományterületeken megalkotott modellek további árnyalásához, valamint az európai integráció és egyszersmind a NATO által fémjelzett globális biztonságpolitikai térség európai peremén zajló komplex átalakulási folyamatok mélyebb megértéséhez. Végül, de nem utolsósorban úgy véljük, hogy a kutatások eredményeivel sok tekintetben hasznára lehetünk annak a társadalomnak, amelynek a keretében zajló változások figyelemmel kísérése érdeklődésünk középpontjában áll.

³ A részt vevő kutatók a következők: Entz Géza (programvezető), Bagoly Péter, Bakk Miklós, Berekméri Mária, Bíró A. Zoltán, Chistina Bradatan, Csima Péter, David L. Brown, Darabos Attila, Emódi Tamás, Farkas György, Farkas Tibor, Fodorpatáki László, Gulyás Sándor, Horváth Réka, Ilyés Sándor, Imecs Zoltán, Jakab Albert Zsolt, Keszeg Vilmos, Kémenes Mónika, Kiss Dénes, Kovács András, Kovács Béla, Kovács Klára, Kovács Zsolt, Kulcsár László, Kulcsár J. László, Kurkó Ibolya, Mihály Melinda, Molnár Zsolt, Mócsy Ildikó, Nagy Réka, Néda Tamás, Orbán János, Peti Lehel, Pozsony Ferenc, Virgil Pop, Rostás Zoltán, Sárkány Kiss Endre, Sümegei Pál, Szabó Á. Töhötöm, Szakács Sándor, Szigyártó Lídia, Tardy János, Urák István, Veres Valér, Weisz Attila, Zsigmond Andrea.